

ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА КОЖНОГО ЗНАТИ СВОЇ ПРАВА В ЦИВІЛЬНОМУ ТА АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Н. Корнієнко-Зенкова

*Київський університет туризму, економіки і права,
вул. Генерала Жмаченка, 26, Київ, 02192, Україна,
e-mail: zenkova@v.rada.gov.ua*

Розглянуто норми Цивільного процесуального кодексу України і Кодексу адміністративного судочинства України в частині знання учасниками процесу їхніх прав та обов'язків. Виявлено зв'язок вказаних положень із гарантованим статтею 57 Конституції України правом кожного знати свої права й обов'язки. З'ясовано, що такий аналіз є необхідним для розкриття змісту цього конституційного права людини через співвідношення його з кореспондуючими йому обов'язками у відповідних правовідносинах.

Пропонуючи провести порівняльний аналіз зазначених положень у цих кодексах, охарактеризовано, що судом роз'яснюються не тільки процесуальні права та обов'язки учасників процесу, а й ті матеріальні права та обов'язки сторін і третіх осіб, з приводу яких відбулося рішення суду.

Зроблено висновок, що за таких умов не може діяти презумпція знання своїх прав і обов'язків кожною людиною, а також що самого тільки її прагнення знати закони замало. Необхідно, щоб потреба конституційної законності спрямовувала державу на максимально ефективне виконання її обов'язку зі забезпечення реального знання кожною людиною своїх прав та обов'язків в тих конкретних правових відносинах, у яких вона перебуває з іншими суб'єктами права.

Ключові слова: учасники процесу, процесуальний статус, презумпція знання, юридична фікція, судові роз'яснення.

Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» визначив їхню нову редакцію, що набрала чинності з 15 грудня 2017 року [3]. Названі процесуальні кодекси України містять, серед інших, положення, які стосуються знання учасниками процесу їхніх прав та обов'язків. У зв'язку з цим постає питання про зв'язок цих положень із гарантованим статтею 57 Конституції України правом кожного знати свої права та обов'язки.

Завдання цієї статті полягає в тому, щоб на основі аналізу положень нової редакції зазначених процесуальних кодексів, які стосуються забезпечення конституційного права кожної людини знати свої права та обов'язки, з'ясувати відповідні характеристики змісту вказаного права, визначені законодавцем стосовно реалізації цього права учасниками цивільного та адміністративного судочинства. Таким способом конкретизуються уявлення про сутність гарантованого статтею 57

Конституції України права кожного знати свої права та обов'язки через його законодавче регулювання.

Ознайомлення з відповідними публікаціями останнього часу показує, що дослідження у вказаному напрямі досі не проводили не тільки через незначний строк існування нової редакції вказаного вище процесуального законодавства, а й через брак уваги дослідників до з'ясування дійсного змісту, закріпленого в Конституції України права кожного знати свої права та обов'язки.

Зважаючи на недослідженість поставленої проблеми та необхідність конкретизації уявлення про одне з найважливіших прав людини, яким є її право знати свої права та обов'язки, ця стаття має на меті дослідити відповідні положення вказаних процесуальних кодексів і зробити висновки щодо характеристики змісту названого права людини.

На нашу думку, аналіз вказаних положень процесуальних кодексів є необхідним для розкриття змісту цього конституційного права людини через співвідношення його з кореспондуючими йому обов'язками у відповідних правовідносинах.

Проаналізуємо для цього зазначені положення процесуальних кодексів.

Згідно з Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК) судова повістка про виклик повинна, серед іншого, містити роз'яснення про наслідки неявки особи, яку викликають, залежно від процесуального статусу (накладення штрафу, примусовий привід, розгляд справи за відсутності, залишення заяви без розгляду), і про обов'язок особи повідомити суд про причини неявки (пункт 9 частини першої статті 129 ЦПК).

Так само у Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), крім роз'яснення в повістці наслідків неприбуття до суду передбачено, що коли разом із повісткою надсилають копії документів, у ній вказують їх перелік і має бути роз'яснене право подати заперечення та докази на їх підтвердження (пункт 8 частини першої та частина третя статті 125 КАСУ).

У підготовчому засіданні суд роз'яснює учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи (пункт 5 частини другої статті 180 КАСУ). На початку проведення першої спільної наради із врегулювання спору суддя роз'яснює сторонам мету, порядок проведення врегулювання спору за участю судді, права та обов'язки сторін (частина третя статті 203 ЦПК, частина третя статті 186 КАСУ).

Відповідно до ЦПК, під час розгляду справ окремого провадження суд зобов'язаний роз'яснити учасникам справи їхні права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживати заходів щодо всебічного, повного й об'єктивного з'ясування обставин справи (частина перша статті 294 ЦПК). У разі якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішують у порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах (частина шоста статті 294 ЦПК). Якщо під час розгляду справи буде встановлено, що заява ґрунтується на спорі, який розглядають у порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах (частина третя статті 349 ЦПК).

У зв'язку з відмовою позивача від позову чи визнанням відповідачем позовних вимог суд до ухвалення судового рішення роз'яснює сторонам наслідки відповідних процесуальних дій (частина друга статті 206 ЦПК, частина друга статті 189 КАСУ). Так

само, у зв'язку з укладенням сторонами мирової угоди (примиренням сторін) до ухвалення судового рішення суд роз'яснює сторонам наслідки такого рішення (частина третя статті 207 ЦПК, частина четверта статті 190 КАСУ).

Головуючий роз'яснює учасникам справи право заявляти відводи (частина перша статті 220 ЦПК). Такий припис стосується учасників справи, які прибули в судові засідання (частина друга статті 202 КАСУ). Водночас, роз'ясненню прав та обов'язків присвячена окрема стаття в кодексах, які аналізуємо. Зокрема, за правилами ЦПК головуючий з'ясовує обізнаність учасників справи з їхніми правами та обов'язками і роз'яснює їх у разі необхідності, крім випадків, коли учасника справи представляє адвокат (частина перша статті 221 ЦПК). Аналогічне формулювання використано в адміністративному судочинстві, але без обмеження випадками, коли учасника справи представляє адвокат (частина перша статті 203 КАСУ).

Відомості щодо роз'яснення учасникам справи їхніх процесуальних прав та обов'язків поза судовим засіданням фіксують у протоколі вчинення окремої процесуальної дії (пункт 6 частини другої статті 250 ЦПК, пункт 6 частини першої статті 234 КАСУ).

Суд, відмовляючи у відкритті провадження у справі з підстав, що заява (позов) не підлягає розгляду за правилами цивільного чи адміністративного судочинства, повинен роз'яснити заявнику, до юрисдикції якого саме суду віднесено розгляд справи (частина п'ята статті 186 ЦПК, частина шоста статті 170 КАСУ). Так само, при закритті провадження у справі, якщо спір не підлягає вирішенню в порядку цивільного або адміністративного судочинства, суд має роз'яснити позивачеві, до юрисдикції якого суду належить розгляд справи (частина перша статті 256 ЦПК, частина перша статті 239 КАСУ).

Кодексами також встановлено, що головуючий роз'яснює зміст рішення у справі, порядок і строк його оскарження (частина третя статті 268 ЦПК, частина третя статті 250 КАСУ).

Окрім того, дія роз'яснення судом прав не обмежується сторонами процесу, а стосується також свідків у справі. Перед допитом свідка у цивільній справі головуючий роз'яснює його права і з'ясовує, чи не відмовляється свідок із встановлених законом підстав від давання показань (частина третя статті 230 ЦПК). Натомість, за правилами КАСУ головуючий роз'яснює свідкові не тільки його права, а й обов'язки (частина третя статті 212 КАСУ). У випадку подання заяви про відновлення судового провадження, втраченого до закінчення судового розгляду, суд роз'яснює заявникові право звернутися до суду з новим позовом в установленому цим Кодексом порядку (частина п'ята статті 492 ЦПК, частина п'ята статті 388 КАСУ). У випадку недостатності зібраних матеріалів для точного відновлення втраченого судового провадження суд відмовляє у відновленні втраченого провадження і роз'яснює учасникам справи право на повторне звернення з такою самою заявою за наявності необхідних документів (частина третя статті 494 ЦПК України, частина третя статті 390 КАСУ).

У разі застосування застави та у випадку взяття особи на поруки суд письмово роз'яснює іноземцеві чи особі без громадянства покладені на неї обов'язки (частина четверта статті 289 КАСУ).

Також варто вказати на вимоги при розгляді цивільних і адміністративних справ щодо забезпечення права неповнолітніх осіб. Зокрема, суд роз'яснює малолітній або неповнолітній особі її права та можливі наслідки дій її представника або законного представника у разі, якщо за віком вона може усвідомити їх

значення (частина друга статті 45 ЦПК). Для забезпечення прав неповнолітніх свідків головуючий роз'яснює особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, необхідність давати правдиві показання, однак не попереджає їх про відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання та не приводить свідка до присяги (частина друга статті 232 ЦПК, частина друга статті 214 КАСУ).

Постановляючи ухвалу про скасування судового наказу, суддя також повинен роз'яснити заявникові (стягувачеві) його право звернутися до суду з тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження (частина третя статті 171 ЦПК).

З цих положень чинного процесуального законодавства можна зробити декілька висновків стосовно розуміння змісту права кожного знати свої права та обов'язки та його конституційної гарантії.

Перший висновок полягає в тому, що *роз'яснення прав та обов'язків* у правовідносинах, пов'язаних із цивільним і адміністративним судочинством, становить *обов'язок суду*, який має зберігати об'єктивність і неупередженість. При цьому в ЦПК встановлено, що суд «роз'яснює у випадку необхідності учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій» (пункт 3 частини п'ятої статті 12 ЦПК). Також у КАСУ застосована така формула: «Головуючий з'ясовує обізнаність учасників справи з їхніми правами та обов'язками та роз'яснює їх у разі необхідності» (частина перша статті 203 КАСУ).

Отже, вказаний обов'язок суду по-різному сформульовано в кодексах. Згідно з ЦПК, обов'язок суду виникає «у випадку необхідності»; а згідно з КАСУ, суд зобов'язаний з'ясувати обізнаність учасників справи з їхніми правами та обов'язками й у разі її відсутності роз'яснити учасникам процесу ці права та обов'язки. Однак тут не сказано, що йдеться винятково про процесуальні права, а також суд не роз'яснює наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій, як передбачено в ЦПК.

З нашого погляду, ці відмінності формулювань у двох кодексах не ґрунтуються на принципових підставах, а є наслідком техніко-юридичних підходів їхніх авторів. Очевидно, що зміст обов'язку суду в обох випадках повинен бути один: суд зобов'язаний не тільки з'ясувати обізнаність учасників справи з їхніми *процесуальними* правами та обов'язками, а й роз'яснити учасникам процесу ці права, а також наслідки вчинення або невчинення ними процесуальних дій. Таке роз'яснення не можна обмежувати лише загальним перерахуванням процесуальних прав учасника процесу, воно повинно містити вказівку на правові наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій кожним конкретним учасником процесу, оскільки різні учасники мають різний процесуальний статус.

Це обумовлено тим, що *процесуальні* права та обов'язки диктує спеціальна процедура судочинства, яка встановлена для вирішення справи у суді. Переважна більшість громадян не тільки не знайома з нею, а й у своєму житті взагалі не стикається з судовим процесом.

Окрім того, суд є органом, який вирішує *остаточно* питання про права та обов'язки учасників правовідносин, у тому числі правовідносин людини з державою, а тому цей орган повинен бути об'єктивним і неупередженим, гарантуючи рівність учасникам процесу, в тому числі й рівність у частині знання ними своїх процесуальних прав і обов'язків незалежно від статусу.

Наступний висновок щодо забезпечення кожному права знати свої права та обов'язки в цивільному й адміністративному судочинстві полягає в тому, що *судове роз'яснення* процесуальних прав та обов'язків стосується *не тільки сторін*, а й *інших учасників* судового процесу, незалежно від того, чи мають вони в цьому процесі матеріальні права, щодо яких вирішує питання суд. Ідеться насамперед про права осіб, які фігурують у якості свідків у справі. Оскільки останні мають певні процесуальні обов'язки і несуть за їх порушення юридичну відповідальність, суд зобов'язаний забезпечити знання ними своїх процесуальних прав.

У цьому разі не може діяти *презумпція* знання своїх прав та обов'язків кожною людиною, навіть якщо сторона в справі була б юрисконсультом чи суддею і мала науковий ступінь з юридичних наук. Така презумпція існує тільки стосовно адвокатів і прокурорів, як учасників судового процесу, які за їхнім процесуальним статусом повинні мати належне знання своїх процесуальних прав та обов'язків і тому не потребують їх роз'яснення судом.

З аналізу наведених положень ЦПК і КАСУ можна зробити висновок також про *мету й зміст роз'яснення* процесуальних прав учасникам процесу. Роз'яснення суду не повинно обмежуватися перерахуванням прав і обов'язків або відсиланнями до статей кодексів. За змістом статті 45 ЦПК, суд роз'яснює малолітній або неповнолітній особі її права та можливі наслідки дій її представника або законного представника у разі, якщо за віком вона може усвідомити їх значення.

Тобто, роз'яснення судом учасникам процесу їхніх процесуальних прав і обов'язків спрямовані *на усвідомлення ними їх значення та свідоме оперування ними*, з *розумінням можливих наслідків* своїх дій чи дій свого представника. При цьому особи у віці до шістнадцяти років у якості свідків не несуть відповідальності за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання. У цьому випадку законодавець керується тим, що такі особи можуть *не цілком розуміти* значення своїх дій та наслідків своєї поведінки, розуміти їх саме як свої юридичні права чи обов'язки, за які вони несуть юридичну відповідальність.

Підтвердженням того, що роз'яснення судом учасникам процесу їхніх процесуальних прав і обов'язків спрямовані саме на усвідомлення ними їх значення та свідоме оперування ними, з розумінням можливих наслідків своїх дій чи дій свого представника, є правило, за яким головуючий зобов'язаний роз'яснити зміст рішення у справі. Таким способом, роз'яснюють не тільки процесуальні права та обов'язки учасників процесу, а й ті *матеріальні* права та обов'язки сторін і третіх осіб, з приводу яких відбулося рішення суду.

Положення вказаних процесуальних кодексів також вказують на те, що обов'язок роз'яснювати учасникам процесу їхні процесуальні права має забезпечувати суд неодноразово, а на кожній стадії процесу, і навіть *щодо кожної* процесуальної дії, з якою пов'язують ті або інші юридичні наслідки для конкретної людини як учасника судового процесу. У тому числі ця вимога стосується роз'яснення учасникам справи їхніх процесуальних прав та обов'язків поза судовим засіданням, що повинно фіксуватися в протоколі вчинення окремої процесуальної дії.

Аналогічні висновки можна зробити, аналізуючи відповідні положення Господарського процесуального кодексу України, нову редакцію якого також було ухвалено названим Законом України.

Пропоновані висновки повніше розкривають зміст передбаченого в статті 57 Конституції України права кожного знати свої права та обов'язки.

В Основному Законі України зі знанням своїх прав та обов'язків тісно пов'язаний конституційний обов'язок кожного неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Адже стаття 68 Конституції України містить положення, згідно з яким незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності. Отже, Конституція припускає можливість незнання суб'єктами права законів, їхніх прав та обов'язків, хоча й гарантує кожному право знати останні.

Постає наступне запитання: в чому сенс такої гарантії цього права, яка допускає фактичне незнання суб'єктами своїх прав та обов'язків, чи не є ця «гарантія» тільки декларацією? Зрештою, як без знання законів України виконувати *обов'язок* «неухильно додержуватися» їх?

Можливо саме тому деякі автори розглядають цю суперечливу ситуацію як аномальне в праві, як правову або юридичну *фікцію*, під якою розуміють положення, що насправді не існує, однак йому правом надано значення факту. Чинне фінансове законодавство України, стверджує А. Й. Іванський, вказує на існування фікцій, які виражені у вигляді припущень. Яскравим прикладом останніх є презумпція знання усіма фінансового закону. Якщо проаналізувати це припущення (про знання закону всіма громадянами), то виходить дуже цікавий висновок – презумпція знання фінансового закону зовсім ніяка не презумпція, а *фікція*. Складно уявити, що не тільки пересічні громадяни, а навіть професійні юристи знають усі фінансові закони своєї держави. Однак цього і не вимагається, достатньо того, що кожному надано можливість ознайомитися з нормативно-правовими актами. Отже, зробив висновок автор, це і є юридична фікція [1, с. 204–205].

Такий висновок, на мою думку, є безпідставним. Якщо знання усіх фінансових законів усіма громадянами *не вимагається*, і громадяни не знають цих законів, то фактичне положення не відрізняється від положення, яке «вимагається». У чому ж тут є фікція? Можна говорити про *презумпцію знання* фінансових законів усіма громадянами лише в аспекті положення, згідно з яким незнання ними цих законів не виключає їх юридичної відповідальності.

Насправді, не існує в принципі вимоги до всіх людей знати всі закони держави, оскільки це неможливо, а головне, в цьому *немає потреби*, в тому числі з правового погляду. Абсолютна більшість людей не володіє знанням встановленої законом судової процедури, або не знає про вимоги закону, які стосуються укладання чи розірвання шлюбу, про норми спадкового законодавства чи фінансових законів, доки вони *не стикаються на практиці* з ситуацією, яка потребує такого знання.

Це означає, що потреба знати закон тісно пов'язана з практичним життям людини, з тим, у якій ситуації вона перебуває в цей момент і який елемент свого *правового статусу* реалізує. Якщо людина звертається до суду, або укладає чи розриває шлюб, або набула статусу спадкоємця чи статусу платника податку, вона опиняється в конкретних правовідносинах з іншими суб'єктами. Тоді в межах відповідних правовідносин у неї виникає *конкретна потреба* знати закони, якими ці відносини регулюються, знати свої права та обов'язки.

Отже, необхідним для людини з правового погляду є не «взагалі знання законів», а таке конкретне знання прав та обов'язків, якого вимагає ситуація, пов'язана з реалізацією нею свого правового статусу. У зв'язку з цим А. О. Шепель наголошує, що демократичний режим конституційної законності й правопорядку «не може будуватися лише на правосвідомості громадян та інших осіб, впевненості в тому, що вони знають закони України. Держава доводить до їх свідомості, їх

відома закони, але людина, з свого боку, повинна в першу чергу в своїх інтересах прагнути знати ці закони» [2, с. 166–167].

Водночас, самого тільки прагнення людини знати закони замало. Необхідно, щоб потреба конституційної законності спрямовувала державу на максимально ефективне виконання її обов'язку зі забезпечення реального знання кожною людиною своїх прав та обов'язків у тих конкретних правових відносинах, у яких вона перебуває з іншими суб'єктами права.

Положення чинних процесуальних кодексів України дають достатній матеріал для наукового аналізу й оцінки законодавчого визначення обов'язку держави щодо забезпечення реального знання кожним його прав та обов'язків у цивільному та адміністративному судочинстві.

По-перше, суд має обов'язок не просто повідомляти, а роз'яснювати права та обов'язки учасникам відповідних процесуальних правовідносин.

По-друге, обов'язок роз'яснювати учасникам процесу їхні процесуальні права має забезпечувати суд на кожній стадії процесу і щодо кожної процесуальної дії, з якою пов'язуються ті або інші юридичні наслідки для людини, яка бере участь у судовому процесі.

По-третє, роз'ясненню підлягають не тільки процесуальні права та обов'язки учасників процесу, а й матеріальні права та обов'язки сторін і третіх осіб, з приводу яких відбулося рішення суду.

По-четверте, презумпція знання законів не передбачає вимоги до кожного знати всі закони держави, в цьому немає потреби з правового погляду. Необхідним для людини з правової точки зору є не «взагалі знання законів», а таке конкретне знання прав та обов'язків, якого потребує ситуація, пов'язана з реалізацією її правового статусу в конкретних правовідносинах.

Список використаних джерел

1. *Іванський А. Й.* Роль юридичних фікцій у регулюванні відносин фінансово-правової відповідальності // Форум права: електрон. наук. фахове вид. / ХНУВС. 2008. № 3. С. 202–207.
2. Коментар до Конституції України. 2-ге вид. / ред. кол. В. Ф. Опришко та ін. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. 412 с.
3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України № 2147-VIII від 03.10.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2147-19/print>

References

1. *Ivans'kyj, A. J.* (2008). Rol' iurydychnykh fiktsij u rehuliuванні vidnosyn finansovo-pravovoi vidpovidal'nosti. *Forum prava: elektron. nauk. fakhove vyd. KhNUVS*, 3, 202–207.
2. *Komentar do Konstytutsii Ukrainy.* (1998). 2-e vyd. Red. kol. V. F. Opryshko ta in. Kyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy.
3. *Pro vnesennia zmin do Hospodars'koho protsesual'noho kodeksu Ukrainy, Tsyvil'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv:* Zakon Ukrayiny. (2017). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2147-19/print>

Стаття: надійшла до редакції 22.02.2018
прийнята до друку 03.03.2018

**THE PROBLEM OF ENSURING THE RIGHT
OF EVERYONE TO KNOW THEIR RIGHTS
IN THE CIVIL AND ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS**

N. Korniienko-Zienkova

*Kiev University of Tourism, Economy and Right,
26, General Zhmachenko Str., Kyiv, 02192, Ukraine,
e-mail: zenkova@v.rada.gov.ua*

The article deals with the provisions of Civil Code of Ukraine and Code of Administrative Procedure Ukraine in terms of participants' in procedure knowledge of their rights and duties. A connection between these provisions and the guaranteed by Article 57 of the Constitution of Ukraine right of everyone to know their rights and duties is substantiated. It is revealed that such an analysis is necessary to disclose the content of this constitutional human right through its correlation with the obligations corresponding to it in legal relations.

It was suggested to carry out a comparative analysis of these codes provisions. Thus, revealing the common and different in both codes, it is noted that the explanation by the court of rights and obligations in legal relations related to civil and administrative proceedings shall be provided by court, but this obligation is differently formulated in the mentioned codes. It is noted that the duty of a judge (court) is to clarify not only the procedural rights and obligations of the parties, but as well the legal consequences of the relevant procedural actions.

The author arrives at the conclusion that judicial clarification of procedural rights and duties is provided not only for the parties, but as well it deals with those substantive rights of the other parties (the third parties), which are decided by court. The procedural statuses of foreigners and stateless persons, minors are mentioned separately. In this case, the court guarantees the equality of the parties to the process, including equality in the knowledge of their procedural rights and duties, regardless of status.

The provisions of the abovementioned procedural codes as well read that the duty to explain to the participants in the process their procedural rights should be carried out by the court not once, but at every stage of the process, as well as in respect of every procedural act, which is associated with one or another legal consequence for a particular person as a participant in the trial.

The rule under which the presiding judge shall explain the content of decision confirms that the court clarification of participants' procedural rights and duties is aimed at their awareness of importance of these rights and duties and conscious using them, with the understanding of the possible consequences of their actions or actions of their representatives. Thus, it shall be explained not only the procedural rights and duties of procedure participants, but as well those substantive rights and duties of the parties and third parties, which are decided by court.

It is analyzed that under such conditions the presumption of knowledge of one's rights and duties by every person cannot operate, and that the mere desire to know the laws is not enough. It is necessary that the need of constitutional legality should direct the state to the maximal effective fulfillment of its duty to ensure the real knowledge of own rights and duties by every person within the specific legal relations in which this person takes part with the other subjects of law.

Keywords: participants in procedure, procedural status, presumption of knowledge, legal fiction, judicial clarification.